

پری بدیع الجمال دا کردار

ڈاکٹر حنا خان

اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، لاہور کالج فار وومن یونیورسٹی، لاہور

CHARACTER OF BADEE UL JAMAL AN ANALYTICAL STUDY

Hina Khan, PhD

Assistant Professor of Punjabi

Lahore College for Women University, Lahore

Abstract

Mian Muhammad Bukhsh is very popular with the people of the Punjab and his poetry is recited widely with love and interest. Many of his couplets have become proverbial and especially the lines from Saiful Mulook. Saiful Mulook is the master piece of Mian Muhammad Bukhsh. This article basically deals with the female protagonist, Badee ul Jamal, of Saiful Mulook in light of Mian Sahib's rendition. Views of different scholars have also been offered to define the symbolic aspect of the character.

Keywords: سورج، صفت، دریا، بدیع الجمال، سیف الملوک، کشمیر، ڈوگرہ، وحدت الوجود، میاں محمد بخش، اسلم رانا

پری بدلیج الجمال اوہ ہستی اے جیہدی صرف اک تصویر دیکھن مگروں مصر دے شاہ عاصم دا اکلا تے لاڈلہ پتر سیف الملوک اوہدے عشق وچ دیوانہ ہو جاندا اے۔ تے اوہدی تلاش لئی اپنا گھریا، ماں پیو ایتھوں تیکر کہ اپنا ملک وی چھڈن تے تیار ہو جاندا اے۔ ایس تلاش وچ نہ صرف شہزادے دے ساتھی، اوہداساز و سامان سگوں اوہداجگری یا رصاعدوی اوہدے توں جدا ہو جاندا اے، پرفیروی اوہ اپنی تلاش نوں ختم نہیں کردا سگوں ہمت تے حوصلے مال اپنے سفر نوں جاری رکھدا اے۔

میاں محمد بخش ہوراں دارچیا ہو یا بدلیج الجمال دا کردار بنیادی طور تے اک غیر انسانی کردار اے۔ میاں صاحب نے ایس کردار نوں بڑی محنت مال اساریا اے کیوں جے اک غیر انسانی تے مافوق الفطرت کردار ہوون دے باوجود ایس کردار وچ اوہناں نے انسانی صفتاں بھر دتیاں نیں۔ ساریاں توں پہلاں تاں جیکر پری دی خوبصورتی یاں اوہدے سراپے دے حوالے مال گل کیتی جاوے تاں میاں محمد بخش لہدے وچ وی بڑی محنت کیتی اے۔ اوہ بدلیج الجمال دا تعارف مڈھ وچ ای لہناں شہزاد وچ کراندے نیں:

ایس مورت دی صورت رہا ناہیں حد انسانی

یا ایہہ کوئی حور بہشتی یا کوئی سر ربانی (۱)

شہزادہ جدوں پری دی تصویر دیکھدا اے تاں اوہدی جو حالت ہوندی اے اوہنوں میاں صاحب انج بیان کردے نیں:

پھر مورت دل دیکھ شہزادے جوش طبع نوں آیا

جھلی گئی نہ جھال حسن دی روح نکلتن تے آیا (۲)

جتھوں تیکر سراپا نگاری داسمبندھ اے تاں ایہہ اساڈیاں داستاناں تے قصیاں داضروری

انگ اے۔ ایہدے بارے ڈاکٹر اسلم رانا اپنے وچاراں دا اظہار انج کردے نیں:

”مشرقی داستاناں وچ سراپا نگاری اک خاص فن اے، جیہدے وچ شاعر اپنی

داستان دے دکھو دکھ زمانہ تے مردانہ کرداراں دے سراپے بیان کردا اے۔

اوہناں دے وصف تے حسن و جمال دیاں تعریفاں کردا اے۔“ (۳)

میاں صاحب نے وی اک تھان تے پری دی خوبصورتی تے اوہدے سراپے نوں انج بیان کیتا اے:

سورج وانگ چمکدا چہرہ چنوں جوت نورانی
گل لعلیں دے ہارے لکدے جیویں تارے اسمانی (۴)

اوہدی تعریف کرن لگیاں میاں صاحب ایہہ آکھدیاں اپنی بے بسی دا اظہار کردے نیں پئی:

روپ انوپ حسابوں باہر صفت نہ کیستی جاوے
اُس دریا حسن دے وچوں قطرہ چن دکھاوے (۵)

سوہدلیج الجہال حسن و جمال وچ اپنا ٹائی نہیں سی رکھدی۔ اوہنوں ایس حد تک خوبصورتی بناون
کچھ اوہ کیہڑے حالات سن جیہناں میاں صاحب نوں متاثر کیتا ایہدے بارے ڈاکٹر عصمت اللہ زہد
ہوریں انج اپنے وچاراں دا اظہار کردے نیں:

”ایس قصے وچ بدلیج الجہال دا جیہڑا سراپا بیان کیتا گیا اے ایہہ اصل وچ میاں
صاحب دا اپنا آئیڈیل سی جیہڑا اوہناں نوں حاصل نہ ہو سکیا۔“ (۶)

آکھیا جاندا اے پئی میاں محمد بخش ہوراں نوں گلہڑ ہون پا روں اوہناں دی منگی ٹٹ گئی سی۔
ایسے کارن اوہناں ساری حیاتی ویاہ نہیں سی کیتا۔ ایس قصے وچ اوہ سیف الملوک تے بدلیج الجہال دا
ملاپ کروا کے اپنے دل دی اوہ سے سدھرنوں پورا ہوندیاں دیکھدے نیں کیوں جے اوہناں دی اپنی
حیاتی دکھ درد مال بھری ہوئی سی تاں ای اوہناں دے ایس قصے وچ وی درد تے سوز دی کیفیت پائی
جاندی اے۔

بدلیج الجہال بارے جیویں پہلاں گل ہو چکی اے پئی اوہ پری زاد ہوون دے باوجود انساں
والیاں خصوصیتاں رکھدی اے۔ ایہناں وصفیں وچ ای اک وصف ”شرم و حیا“ اے۔ اوہ شرم حیا دا
پیکر اے۔ جدوں ملکہ خاتون اوہنوں سیف الملوک مال ملاقات کرن لئی آکھدی اے تاں اوہ جو
جواب دیندی اے اوہنوں میاں صاحب نے بڑے سوہنے اکھراں وچ انج پیش کیتا اے:

صاف جواب پری نے دتا سن توں ملکہ خاتون
 ما محرم نوں مونہہ نہ دساں اس گلوں باز آتوں (۷)
 شان میری دے لائق جاتوئی اوہ مسافر کوئی
 گلہیں رلدیاں نوں مونہہ دساں لاہ شرم دی کوئی (۸)

انجہ ای میاں صاحب پری دی جذبات نگاری وی بڑی سوہنے ڈھنگ مال کیتی اے۔ اوہ
 پری زاد آدم زاداں وانگوں بھرویں جذبات رکھدی سی۔ جدوں اوہ شہزادے دے حوالے مال ملکہ
 خاتون دیاں گلاں سندی اے تے مڑ شہزادے نوں دیکھدی اے تاں اوہدا جو حال ہوند اے اوہنوں
 میاں صاحب انج پیش کر دے نیں:

آن ہوئی تاثیر عشق دی لگا تیر کمانوں
 دمر نکل گیا بھن خودیاں جانوں دلوں ایمانوں (۹)
 صبر قرار آرام نہ ریہا شام ڈٹھا جس ویلے
 شام تلک دل جردا ناہیں آکھے ہن کوئی میلے (۱۰)

سیف الملوک مال ملن مگروں وی اوہ اپنے جذبیاں دا اظہار نہیں کردی سگوں بڑی بے پرواہ
 ہو کے اوہدے کولوں سوال جواب کردی اے۔ ایس سبھ ول وی جیکر غور کیتا جاوے تاں ایہہ وی
 انساں دی خصلت اے پئی اوہ اپنے جذبیاں دا اظہار کرن توں پہلاں پوری چھان پھٹک کر لیندے
 نیں۔ جیویں پری شہزادے کولوں ساری حقیقت سنن مگروں آکھدی اے:

سن حقیقت شاہ پری نے صاف جواب سنایا
 تیرا میرا ملنا مشکل کس روا فرمایا (۱۱)
 بے وفائی کم تساڈا پریاں لوک وفائی
 بے قدراں دی اُلفت مندی نیچاں دی اشنائی (۱۲)

انج شاہ پری یعنی بدلیج الجہال دا کردار پری توں ودھاک زبانی دا کردار چا پن لگ پیندا اے۔

اجیہی زمانہ جیہڑی کوئی وی پیر پٹن تے کوئی وی تعلق قائم کرن توں پہلاں پوری تحقیق کر لینا چاہندی اے۔ جیویں ہیر وارث شاہ وچ ہیر رانجھے کو لوں اوہدا اگا پچھا پچھدی اے انجے ای اپنی تحقیق نوں پورا کرن مگروں تے شہزادے دی وفا ثابت ہون مگروں پری انج اپنی محبت دا اقرار کردی اے:

جتنی مد ظہیری کئی مال محبت میری

اُس مالوں بھی بوہت اسانوں طلب محبت تیری (۱۳)

انج ناں بدلیج الجمال اک پری اے، پر جیکر لہہ ہوں علامتی طور تے دیکھیا جاوے تاں اوہ آزادی دی علامت دے طور تے ساہمنے آوندی اے۔ کیوں جے میاں محمد بخش ہوراں نے اپنے سے دے سیاسی تے سماجی حالات نوں کھڈھ رکھیا اے۔ میاں محمد بخش دا ڈیرہ پنجاب تے کشمیر دے سنگم اُتے سی تے اوس دور وچ کیوں جے آزادی دی جنگ جتن مگروں انگریز ایس خطے وچ آوٹا شروع ہو گئے سن تے اوہناں ایہتھوں دے مقامی وسیکاں اُتے ظلم تے جبر دے پہاڑ توڑنا شروع کر دتے سن۔ جیہناں بارے ڈاکٹر ناہید شاہد ہوریں انج جانکاری دیندے نیں:

”پنجاب تے کشمیر دے سنگم اُتے اوہناں (میاں محمد) دا ڈیرہ سی۔ اوہناں نے

ایہناں علاقیاں دے سفروی اختیار کیے تے صورت حال دا جائزہ اپنیاں اکھاں

مال لیا۔ پنجاب وچ انگریزاں دی نویں نویں عملداری شروع ہوئی سی تے کشمیر

وچ ڈوگرہ سامراج نے ظلم، تشدد تے استحصال دی حد مکاوتی سی۔ اپنے ہم

مد ہباں تے عام لوکاں اُتے دکھ، درد، جبر تے کرب ورھدی دیکھی تے اوہناں

نے ایس نوں تخلیقی سطح اُتے محسوس کیا۔“ (۱۴)

ایسے سبھ نوں میاں صاحب نے اپنی داستان وچ علامتاں تے استعاریاں راہیں پیش کرن دا

چارا کیا اے۔ انج سیف الملوک آزادی دی جدوجہد تے بدلیج الجمال آزادی دی علامت بن کے ساہمنے

آوندی اے۔ ڈاکٹر عصمت اللہ زہد ہوریں ایس حوالے لے مال اپنے وچاراں دا اظہار انج کر دے نیں:

”سیف الملوک شہزادے نوں آزادی دی تحریک دا ہیر و تے بدلیج الجمال نوں

اوہدی منزل دے استعاریاں دے حوالے مال اپنے تخیل دے پردے اُتے تکیا
 ہووے تے ایس طرح علامتی روپ وچ اوہناں نے دیس دی آزادی لئی ظلم
 تے جبر دیاں قوتاں مال مقابلہ کرن والے جیالیاں دا حوصلہ دھان لئی ایس
 قصے نوں لکھیا ہووے۔“ (۱۵)

سیف الملوک آزادی حاصل کرن دی راہ وچ آون والیاں ساریاں اوکڑاں، پریشانیاں،
 رکاوٹاں دا ساہمنا کردیاں آزادی یعنی بدلج الجمال نوں حاصل کرن وچ کامیاب ہو جاندا اے:
 ”سیف الملوک دی استعاراتی تے علامتی داستان دے ذریعے جدوجہد، عمل
 تے منزل دے حصول دی داستان بنا کے پیش کیتا۔ ایس طرح ایس علاقے
 دے وسنیکاں نوں جدوجہد دی تحریک عطا کیتی۔ ایس حوالے مال ایس بدلج
 الجمال نوں سیاسی آزادی تے معاشی خوشحالی دی اوہ علامت قرار دے سکے آں،
 جس نوں حاصل کرن واسطے سیف الملوک شہزادے تے اوہدے لشکراں دے
 روپ وچ مقامی قوتاں جدوجہد کردیاں نیں۔“ (۱۶)

تصوف دی رونال بدلج الجمال دے کردار دا ویرا کیتا جاوے تاں بدلج الجمال کاملیت دا
 اوہ نقطہ، مقام اے جیہڑا سالک دی منزل ہوندا اے تے جتھے اپڑ کے انسان مرد کامل بن جاندا اے، پر
 ایس منزل تے اپڑن لئی اوہنوں بڑیاں تکلیفاں، دکھ تے پریشانیاں دا ساہمنا کر کے ہمت، حوصلے تے
 بہادری دے مال مال صبر و تحمل دا مظاہرہ وی کرنا پیندا اے۔ کیوں جے سالک نوں ایس منزل تیکر اپڑن
 دانستے راہ پتا ہوندا اے تے نہ ای اوہنوں ایس گل دا اندازہ ہوندا اے پئی اوہدی منزل کئی کوہ راہے۔
 ایہہ راہ اوہ راہ اے جیہدے اُتے ٹرنا ہاری ساری دے وس دی گل نہیں ہوندی۔ کیوں جے لہدیاں
 اوکڑاں توں گھبرا کے اکثر لوک اپنا راہ وٹا لیندے نیں۔ ایہو کارن اے پئی میاں صاحب نے بدلج
 الجمال نوں غیر انسانی مخلوق بنا کے پیش کیتا اے تے سیف الملوک اک سالک وانگوں اوس انجانی تے
 ان ڈکھی منزل دا پاندھی بن جاندا اے جیہنوں اپنے انت بارے وی کجھ پتا نہیں۔ لہدی وضاحت

میاں صاحب دے ایہناں شعراں نال ہندی اے جدوں سیف الملوک اپنے پیو شاہ عاصم نال بدلج
الجہال دی تلاش لئی جاون دی ضد کردا اے۔ میاں صاحب دے بقول:

سیف الملوک کہے سن بابل قسم مینوں اُس رب دی

ہوش عقل جیو جان نہ رہی جے صورت نہیں لہدی (۱۷)

اودھ دی حالت دیوانیاں والی سی بالکل اُنجے ای جیویں عشق دی راہ اُتے ٹرن والے نوں ہر
ویلے اپنے محبوب نوں ملن تے اودھادیدار کرن دی تا نگہ رہندی اے۔ محبوب نوں ملیاں ہناں اودھوں کسے
پل قرار نہیں آوند اودھ دی بے قراری دی ایس کیفیت نوں میاں محمد بخش ہوریں انج بیان کردے نیں:

پر کجھ دس نہ میرے بابل کہہ کر اں مونہہ کالا

ہوندے قابو کد کوئی چھڈا دانش عقل سنبھالا (۱۸)

جاں جاں اُس صورت دی صورت مینوں نہ ہتھ لگے

نہ میں شاہی تخت سنبھالاں نہ کوئی ہور اوسر گے (۱۹)

فیر تھاں تھاں تے بدلج الجہال سیف الملوک نوں ایہہ گل دسن دی کوشش کردی اے پئی
اودھاتے پری دالملاپ ناممکن اے۔ کیوں جے اوہناں دواں وچ جنس دا فرق اے۔ کدی وی نہ تے
انسان کسے غیر انسانی مخلوق دا مقابلہ کرسکدا اے تے نہ ای کدی کوئی غیر انسانی مخلوق، انسان دے
مقام تیکر اپر سکدی اے۔ میاں محمد بخش لہہنوں انج بیان کردے نیں:

ماری مار پری میں بندی اوہ ہے آدم خاکی

میری اُس دی نسبت کیکر نہ کر گل اس ساکوں (۲۰)

اک ہور تھاں تے پری سیف الملوک نوں اوہناں دے آپسی ملاپ دے ناممکن ہون

بارے کہندی اے:

دوجا مائی بابل میرے کد ایہہ گل منیدے

آدم زاد بے دیسی تا کیں بیٹی اپنی دیندے (۲۱)

لیکن شہزادہ ایہہ گل منن نوں تیار نہیں اوہ ہر حال وچ اپنے محبوب تیکر اپر ناچا ہندا اے۔

ایس لئی اوہ آکھدا اے:

دولت مال خزانے چھڈے تاج تخت سلطانی

ماپے لشکر بھیناں بھائی دوست یار جہانی (۲۲)

ایہو حال عشق دی راہ اُتے ٹرن والے تے اپنے محبوب حقیقی دی چاہ کرن والے انسان دا
ہوندا اے۔ زمانہ اوہنوں تے اوہ زمانے نوں چھڈ دیندا اے۔ کیوں جے اوہ لئی اوہدا محبوب ای
سبھ کچھ ہوندا اے۔

میاں محمد بخش وحدت الوجودی فلسفے دے من والے سن۔ جیہدے مطابق کائنات وچ
صرف اک ذات موجود اے جیہڑی رب سوہنے دی اے۔ تے ایہہ انسان وچ شعور پیدا کردی اے:

جان معشوق پیارا بھائی عاشق دی گھٹ آیا

ظاہر باطن فیر نہ رہیا او سے دا سبھ سلیا (۲۳)

اپنے دلوں جد پھر دیکھیں اوہو نظریں آوے

جہول دیکھیں ایہو لیکھا کوئی نکھیر نہ پاوے (۲۴)

جد کہ ڈاکٹر لیلیق باہری ایسے گل نوں انج بیاندے نیں:

سیف الملوک وچ میاں صاحب نے جھوٹیاں عزتاں تے وقار نوں وی عشق

دے ساہمنے ختم ہوندا یاں دکھایا اے۔ (۲۵)

ایہہ اوہ مقام ہوندا اے جتھے عاشق تے معشوق دو دی تھاں اک ہو جاندا اے نیں تے ”میں
ماہیں سبھ توں“ والی کیفیت ہو جاندی اے۔ عاشق پورے طور تے اپنے محبوب دے رنگ وچ رنگ
جاندا اے تے اوہدا نفس، اوہدی انا ایتھوں تیکر کہ اوہدی اپنی ذات دی وی کوئی حیثیت نہیں رہندی۔
اوہ محبوب دی خوشی وچ ای خوش رہندا اے۔ ایہو کچھ میاں صاحب نے سیف الملوک دے کردار توں
کروایا اے جیہڑا اپنی محبوبہ لئی اپنی جان دی بازی لاؤن لئی وی تیار ہو جاندا اے۔ بقول ڈاکٹر ماہید شاہد:
”ایہہ داستان دسویں صدی اے کہ محبوب حقیقی نوں پان دیاں شرطیں تے ادب

آداب کیہ نہیں تے اوس رستے تے ٹرن والے دی رہبری خود اوہ ذات کردی
اے جیویں سیف الملوک دے سفنے وچ بدلج الجمال اوہنوں اپنے بارے
وسدی اے تے مالے اوہنوں خشکی دی بجائے سمندری رستہ اختیار کرن دامشورہ
دیندی اے تاں جے سفر دیاں اوکڑاں تے مشکلاں گھٹ جان۔“ (۲۶)

مکدی گل ایہہ دے پئی سیف الملوک تے پری بدلج الجمال دے کردار علامتاں نیں
جیہناں وچ معنیاں دیاں کئی پر تاں موجود نیں۔ ایہہ دوویں کردار ہر لحاظ مال مثالی کردار نیں۔ سیف
الملوک جیہڑا اپنی دھن وچ لگن اپنی منزل دی بھالنا کردا اے تے بدلج الجمال اوہدی کوشش تے محنت
دے مال مال اوہدے صبر دے پھل دے طور تے اخیر اوہنوں مل جاندی اے تے انج عاشق دالمعشوق
تے اک سالک دا اپنے محبوب حقیقی مال ملاپ ہو جاند اے۔ ایس سلسلے وچ ڈاکٹر ماہید شاہد ہوراں
دے وچار ایس گل دی وضاحت بہتے چنگے ڈھنگ مال کردے نیں پئی:

”پری مال سیف الملوک داکٹاج اوہدے روحانی مرتبے دی دی رمز ہے تے
اوس مقصد ول اشارہ وی اے جیہڑا تصوف وچ فنا تے بقا دیاں اصطلاحواں
دے مال مال یاد کیتا جاند اے۔“ (۲۷)

حوالے

- (۱) شفیع عقیل (ترجمہ اور مقدمہ): سیف الملوک، کراچی: انجمن ترقی اُردو پاکستان، اشاعت اول، ۱۹۹۰ء، ص ۱۲۸
- (۲) اوہی، ص ۱۲۸
- (۳) اسلم رانا، ڈاکٹر، رمز روایت، لاہور: عزیز پبلشرز، دو جی وار، جولائی ۱۹۹۳ء، ص ۲۸۷
- (۴) سیف الملوک، ص ۳۶۰
- (۵) اوہی، ص ۳۶۱
- (۶) عصمت اللہ زاہد، پروفیسر، ڈاکٹر، ادب سمندر، لاہور: اے ون پبلشرز، پنجویں وار، ۲۰۰۳ء، ص ۲۲۲
- (۷) سیف الملوک، ص ۳۴۷

(۸) اونہی، ص ۳۴۷

(۹) اونہی، ص ۳۵۱

(۱۰) اونہی، ص ۳۵۱

(۱۱) اونہی، ص ۳۶۵

(۱۲) سیف الملوک، ص ۳۶۵

(۱۳) اونہی، ص ۳۶۹

(۱۴) عصمت اللہ زاہد، پروفیسر، ڈاکٹر (مدیر)؛ چھپائی کھوج، لاہور: شعبہ پنجابی یونیورسٹی اوری انٹل کالج، شمارہ

۵۲، جلد ۲۶، جنوری۔ جون ۲۰۰۴ء، ص ۱۷۸

(۱۵) ادب سمندر، ص ۲۲۱ (۱۶) چھپائی کھوج، ص ۱۷۸ (۱۷) سیف الملوک، ص ۱۳۶

(۱۸) اونہی، ص ۱۳۸ (۱۹) اونہی، ص ۱۳۸ (۲۰) اونہی، ص ۳۳۶

(۲۱) اونہی، ص ۳۶۶ (۲۲) اونہی، ص ۳۶۷

(۲۳) اونہی، ص ۲۱۸ (۲۴) اونہی، ص ۲۱۸

(۲۵) سعید بھٹا، ڈاکٹر؛ سانجھ و چار، لاہور: آئی ایچ پی پبلشرز، ۱۹۹۷ء، ص ۶۹

(۲۶) چھپائی کھوج، ص ۱۸۰ (۲۷) اونہی، ص ۱۸۰

